

הרב שלמה דיכובסקי

חיובם של הורים ומורים בחינוך למצוות

ראשי פרקים

- א. עניין החינוך למצוות
- ב. על מי מוטלת מצנת חינוך
- ג. האם גם החניך חייב?
- ד. האם האם חייבת?
- ה. האם חייבים לחנך בת למצוות
- ו. האם חינוך למצוות מוטל גם על הציבור?
- ז. המצווה ללמד תורה
- ח. חינוך לדרך ארץ
- ט. גיל החינוך
- י. מעמדם של ההורים בפסיקה האזרחית
- יא. זכויות הורים בפסיקה הרבנית

א. עניין החינוך למצוות

שתיים הן המצוות בחינוכם של נערים: האחת – מצנת חינוך כללית במצוות לא-תעשה ועשה; השנייה – מצווה מיוחדת, תלמוד תורה, ככתוב: "ולמדתם אתם את בניכם לדבר במ" (דברים יא, יט). במסגרת זו נעסוק בהגדרתן של שתי מצוות אלה, ובחיובם של הורים ומורים בכל אחת מהן.

נתחיל בראשונה שבהן, מצנת החינוך הכללית. במשנה במסכת סוכה (מב ע"א) נאמר: "קטן היודע לנענע – חייב בלולב", והברייתא מוסיפה: "להתעטף – חייב בציצית, לשמור תפילין – אביו לוקח לו תפילין, יודע לדבר – אביו לומדו תורה וקריאת שמע".

חוב זה הוא מדרבנן, כדברי רש"י שם ד"ה חייב בלולב: "חייב בלולב – לחנכו מדבריהם". טעמה של מצווה זו מפורש במשנה במסכת יומא (פב ע"א): "התינוקות – אין מענין אותן ביום הכיפורים, אבל מחנכין אותן לפני שנה ולפני שנתיים בשביל שיהיו רגילים במצוות". וכך גם הדגיש רש"י במסכת חגיגה (ו ע"א ד"ה קטן מיבעיא): "הלא אין חינוך קטן אלא כדי להנהיגו, שיהא סרוך

דברים שאין להם שיעור
מכון צומ"ת, אלון שבות תשס"ה

אחרי מנהגו לכשיגדיל". ומטעם זה פטרו קטן חיגר ממצות ראייה ברגל, כפי שכתב רש"י שם: "וכיון שזה פטור לכשיגדיל, למה לי חינוך".

מחלוקת מעניינת בין פוסקים היא בשאלה, אם יש מצווה לחנך קטן לאבילות. בברייתא במסכת מועד קטן (כו ע"ב) נאמר: "ומקרעין לקטן מפני עגמת נפש", וכך נפסק להלכה בטור ובשולחן ערוך (יו"ד שמ, כז). הטור שם מביא: "כתב הרי"ץ גיאת, ואם הגיע לחינוך – קורעין לו, כדרך שמחנכין אותו לשאר מצוות". מכוח זה הסיק ה'דרישה' שם: "ומכאן יש ראייה קצת שקטן שהגיע לחינוך צריך לנהוג כל דיני אבילות". אבל הש"ך ב'נקודות הכסף' שם חולק, ופוסק שרק בקריעה אומרים כן, כדי להרבות צערם של האחרים הנוכחים הרואים, ואלו בשאר דיני אבילות – אין מצות חינוך לקטנים, והוכיח כן מדברי השולחן ערוך (שצו, ג).

נקודת המחלוקת כאן טמונה בהבדל בין רצוי למצוי. חובת חינוך היא, כאמור, להרגיל את הקטן במצוות. והנה, אבילות היא דבר המצוי, לצערנו, ואינו רצוי, כי הרי אנו מבקשים: "ובלע המוות לנצח". עניין זה גם עומד ביסוד ההבחנה בין ארבע התעניות שנקבעו כזכר לחורבן לבין התענית שביום הכיפורים. בארבע התעניות שנקבעו כזכר לחורבן, אין מצות חינוך לצום לשעות, כפי שיש ביום הכיפורים. כך כתב בעל 'פרי מגדים' בשם ה'אליהו רבא' (או"ח סי' תקנ), וכן הובאו הדברים ב'ביאור הלכה' למשנה ברורה (שם ד"ה הכל חייבים וכו'). וראה עוד ב'ביאור הלכה' (סי' תקנד ד"ה בטלים בו) בשם הט"ז, כי איסור תלמוד תורה לתינוקות של בית רבן בתשעה באב אינו משום שהלימוד משמחם, כי אין לתינוקות שמחה בלימוד, אבל האיסור הוא משום המלמד ששמח בלימוד התורה.

מכאן, שאין במקרה זה משום מצות חינוך, שהרי מצפים מן הקטן שילמד תורה באופן שונה – בשמחה – לכשיגדל. ועיין עוד ב'משנה ברורה' תקנד, ב.

ומטעם זה גם פסק ב'ביאור הלכה' (סי' תרנז ד"ה כדי לחנכו במצוות), בעניין קטן היודע לנענע לולב, שאביו חייב לקנות לו לולב כדי לחנכו במצוות, כי "פשוט דצריך שיהיו ד' מינין כשרים כמו בגדול". כלומר, אין לחנך את הקטן ב'דמה-מצווה', אף-על-פי שאינו מבחין עדיין בין ארבעה מינים פסולים לכשרים, אלא דווקא בארבעה מינים כשרים שבכדוגמתם ישתמש לכשיגדל. גם כאן

קיימת אותה ההבחנה, כי אין מקום לחנך אלא במצווה שכמוה יעשה הקטן לכשיגדל.

ב. על מי מוטלת מצות חינוך

מכאן אנו באים לשתי שאלות נוספות: האם יש הבדל בין מצות חינוך לקיום מצוות עשה לבין מצות חינוך לזהירות במצוות לא-תעשה, והאם מצות החינוך מוטלות גם על אחרים, כלומר לא רק על אב ואם. 'תוספות ישנים' במסכת יומא (פב ע"א ד"ה בן שמונה) שאלו: "ואם תאמר, הא דאמרין בכל דוכתא, קטן אוכל נבילות – אין בית-דין מצווים להפרישו, השתא חינוכי מחנכין, אפרושי מאיסורא מיבעיא?".

והם תירצו שני תירוצים: "ואומר ה"ר אליעזר ממיץ, דחינוך לא שייך אלא שיעשה מצווה, ולא לאפרושי מאיסורא. והא דקרינן הכא חינוך במה שמענין אותו ביום-הכיפורים, אין זה אפרושי מאיסורא שמפרישין אותו מלאכול, אלא הוא חינוך שמחנכין אותו במצות 'ועניתם את נפשותיכם'. ורבי אומר דחינוך לא שייך אלא באב, אבל באדם אחר – לא שייך ביה חינוך".

בדברי התוספות מבוארות שתי השקפות. לפי הראשונה, מצות חינוך מוטלת על האב ועל בית-דין באותה המידה, אלא שחייב זה אמור רק במצוות עשה ולא במצוות לא-תעשה. לפי השנייה, אין חילוק בין עשה ללא-תעשה, דהיינו בין סוגי המצוות שעליהן חלה חובת החינוך, אולם האב בלבד חייב בכך. יצוין כי התוספות במסכת שבת (קכא ע"א ד"ה שמע מינה) נקטו, שההלכה כי קטן האוכל נבילות אין בית-דין מצווים להפרישו אמורה רק בקטן שלא הגיע לחינוך, אבל משהגיע לחינוך – כיוון שחייבים לחנכו, כל שכן שצריך להפרישו שלא יעשה עבירה. לפי גישה זו, אין הבדל בין מצוות עשה למצוות לא-תעשה, ודין חינוך אמור גם באלה וגם באלה.

באשר לאישים המופקדים על החינוך, יש להדגיש, ראשית לכול, כי לשיטת ה'תוספות ישנים' במסכת יומא, שמצות חינוך מוטלת על האב ולא על בית-דין, צריך לומר שבאותה המידה מוטלת המצווה על האב בלבד, ולא על האם. "הילני המלכה שישבה היא ושבעת בניה בסוכה (עיין סוכה ב ע"ב), שמא היה להם אב וחינכם בכך, ואפילו לא היה להם אב – היתה מחנכת אותם למצווה בעלמא".

ג. האם גם החניך חייב?

בעיה זו כרוכה בעיה נוספת: האם מצות חינוך מוטלת רק על המחנכים או גם על החניך עצמו, ונחלקו בכך ראשונים. תוספות במסכת מגילה (יט ע"ב ד"ה ור' יהודה מכשיר) היקשו על האמור במשנה: "הכל כשרין לקרות את המגילה חוץ מחרש שוטה וקטן, ר' יהודה מכשיר בקטן... באיזה קטן מיירי, אי בלא הגיע לחינוך – מאי טעמא דרב יהודה דמכשיר, והא אמרינן בסוף פ' בתרא דראש השנה 'כל שאינו מחוייב בדבר, אין מוציא אחרים ידי חובתן'. ואי הגיע לחינוך – מאי טעמא דרבנן דפסלי, והלא כל האחרים נמי אין חייבין אלא מדרבנן?".

רמב"ן (הובאו דבריו בר"ן שם) תירץ על-כך: "דרבנן סבירא להו שאינו בדין שהקטן, אף-על-פי שהגיע לחינוך, יוציא גדולים ידי חובתם, משום דלאו מצווה דידיה אלא דאבא, דאיהו לא מיחייב במצוות כל עיקר. ור' יהודה עצמו לא התיר בקטן אלא במגילה, מפני שכולם היו באותו הנס".

ובלשונו של ר"ן במס' סוכה (כח ע"א), על משנת קטן שאינו צריך לאמו, מבואר כי לדעת התוספות נחשב הקטן שהגיע לחינוך למחויב בדבר, ואילו לדעת רמב"ן נשאר הקטן לאו בר-חיוב, ורק אביו הוא המחויב. הר"ן שם הסיק כתוספות. גם ה'כסף משנה' (הל' חמץ ומצה פ"ו ה"י) דייק מלשונו של רמב"ם כדברי רמב"ן, שמצות חינוך מוטלת על האב ולא על הקטן.

ב'שדי חמד' (ח"ב, מערכת חית כלל ס) הביא מקורות רבים לשאלת חיובו האישי של קטן בחינוך, וכתב: "ואני... כתבתי מסברא דלא הטילו חיוב החינוך על הקטן עצמו אלא על האב, דחיובא לדרדק מי איכא".

תמיהה זו מבוססת על סברה בלבד, ובוודאי גם יש מקום לדעה כי ייתכן להטיל חיובים על קטן, לפי כוחו ותבונתו, וכפי שהותקנו קניינים לפעוטות לפי גילם ותבונתם (עיין גיטין נט ע"א). ועיין עוד בנושא זה בדברי ר"ן במסכת קידושין (לא ע"א), שהסיק כרמב"ן, בניגוד לדעתו במסכת סוכה (יט ע"ב).

ד. האם האם חייבת?

בעיית חיובה של האם בחינוך אינה מוסכמת. במסכת נזיר (כט ע"א) נאמר: "איש חייב לחנך את בנו במצוות, ואין האשה חייבת לחנך את בנה", וכך הסיק להלכה 'מגן אברהם' (שמג, א). ואולם רש"י במסכת חגיגה (ב ע"א ד"ה ואיזהו קטן) כתב:

”אבל מכאן ואילך, אף-על-פי שאינו חייב מן התורה – הטילו חכמים על אביו ועל אמו לחנכם במצוות.”

ואכן, ב'תרומת הדשן' (סי' צד) הסיק כי הדבר שנוי במחלוקת בין שני תירוצי ה'תוספות ישנים' במסכת יומא, ומשום כך אין להקל על האם להימנע מחינוך, וכפי שמבואר במסכת סוכה שהליני המלכה ישבה עם בניה בסוכה. ביחס לסוגייה במסכת נזיר, ניתן לומר כי היא נאמרה לדעת ריש לקיש, ואלו ר' יוחנן חולק¹.

מכל מקום, מסתבר הדבר כי כאשר האם משמשת כאפוטרופסית על ילדיה – אזי בוודאי מוטלת עליה מצוות חינוך באופן מלא. כך כתב ה'שדי חמד' (ח"ב, מערכת חית כלל נט) על יסוד דברי התוספות בפסחים (פח ע"א ד"ה שה), שנקטו כי יש מצוות חינוך באפוטרופוס. וכן משמעות לשונו של רמב"ם (הל' נחלות פי"א ה"י), שכתב: "האפוטרופין עושין לקטנים לולב וסוכה וציצית ושופר וספר תורה, תפילין ומזוזות ומגילה. כללו של דבר, כל מצוות עשה שיש לה קצבה, בין שהוא מדברי תורה בין שהוא מדברי סופרים, עושין להן, אף-על-פי שאינן חייבין במצווה מכל המצוות אלא כדי לחנכן".

כך גם הסיק הרב הראשי לישראל, הגר"א שפירא שליט"א², כי אם המחזיקה בילדים חייבת לדאוג לחינוכם מדין אפוטרופוס.

ה. האם חייבים לחנך בת למצוות

שאלה דומה קיימת לגבי מצוות החינוך של הבת. במסכת נזיר (כט ע"ב) נאמר כי האיש חייב לחנך את בנו, "בנו – אין, בתו – לא", וכתבו התוספות (כח ע"ב ד"ה בנו): "והכא אמרינן 'בתו לא', והתם אמרינן 'אחד תינוק ואחד תינוקת מחנכין אותם להתענות ביום הכיפורים', וצריך לחלק בדבר".

1. עיין ב'מחצית השקל' על דברי 'מגן אברהם' שם, שהעלה אפשרות פרשנית כזו, וכן הסיק 'ברכי יוסף' או"ח סי' שמג.

2. בפסק-דין שפורסם ב'פסקי הדין הרבניים' ובספרו 'מנחת אברהם' סי' ה אות טז.

התוספות סיכמו דבריהם, אולם ה'מגן אברהם' (שמג, א) כתב: "והתוס' בנזיר הקשו, מאי שנא דביום הכיפורים מחויב לחנך בתו. ואפשר דכל המצוות דמי ליום הכיפורים וצריך לחנכם, וכך הובא בילקוט אמור".

'מחצית השקל' – פרשנו של 'מגן אברהם' – מפרש כי היה אפשר לומר שאין האב חייב לחנך את בתו בכל המצוות, חוץ ממצוות יום-הכיפורים החמורות, כי זה יום שליחה. והסיק 'מגן אברהם' שכל המצוות דומות ליום-הכיפורים החמור, שהוא יום שליחה, ורק לעניין נזירות שאינה חובה – הקלו. וציין שכן הסיקו ה'תוספות ישנים' (יומא פב ע"א).

שני נושאים אלה – מצנת חינוך שעל האם ומצנת חינוך הבת – נתבררו בהרחבה גם בספר 'אורח מישור' המסופח למסכת נזיר, וגם הוא הסיק כי ישנה מצנת חינוך על האם, וכי מצווה זו קיימת גם כלפי הבת. גם ב'פסקי הדין הרבניים' (כרך יג, עמ' 11-12) הסיקו שחובת חינוך אמורה אף בבת. גם ספרי הפוסקים המקובלים עלינו הסיקו ברורות שאכן מצנת חינוך כוללת גם את הבת: כך כתבו הרב בעל ה'תניא' בשו"ע הרב (או"ח שמג, כ), ה'חיי אדם' (סו, כ) וה'משנה ברורה' (שמג, ב).

1. האם חינוך למצוות מוטל גם על הציבור?

נותרה השאלה, האם מצנת חינוך זו שעל האב ועל האם כלפי הבן וכלפי הבת מוטלת גם על הציבור?

בנושא זה קיימת מחלוקת עקרונית. דעת רמב"ם (הל' מאכלות אסורות פיז הכ"ח) היא שאין מצווה על בית-דין לחנך, ואלה דבריו: "אף-על-פי שאין בית-דין מצווין להפריש את הקטן, מצוה על אביו לגעור בו ולהפרישו כדי לחנכו בקדושה, שנאמר: חנוך לנער על-פי דרכו" וגו'. הלכה זו נפסקה על יסוד הסוגיה שבמסכת יבמות (קיד ע"א), שהסיקה כי קטן האוכל נבילות – אין בית-דין מצווים להפרישו.

ואולם התוספות (שבת קכא ע"א ד"ה שמע) נקטו שההלכה שאין בית-דין מצווים להפרישו אמורה רק בקטן שלא הגיע לחינוך, אבל בהגיע לחינוך – "כיוון שחייב לחנכו, כל שכן דצריך להפרישו שלא יעשה עבירה", וכן היא דעת רשב"א³.

כאן מתעוררת שאלת מעשית: כיצד יש להתייחס לעובדי-ההוראה למיניהם – האם יש לראותם כשותפים במצנת החינוך המוטלת על ההורים ועל בית-הדין, או שמא יש לראותם כעובדים המבצעים את עבודתם ותו-לא.

נראה שאם בית-דין מצווים על חינוך, כאמור לעיל, יש לראות את עובדי ההוראה כ"ד ארוכה" של בית-דין. הן יש לזכור שלפי ההלכה בית-דין אינו עוסק רק במשפטים שבין אדם לחבירו, אלא כל מעשי הדת ותקנות הציבור נעשים על פיו. וכך הגדיר רמב"ם את תפקידו של בית-הדין הגדול (הל' ממרים פ"א ה"ב): "על-פי התורה אשר ירוך, אלו התקנות והגזרות והמנהגות שיוורו בהם לרבים כדי לחזק הדת ולתקן העולם". וכך הגדיר (הל' סנהדרין פ"א ה"א) את תפקידם של השוטרים: "המסבבין בשווקים וברחובות ועל החנויות לתקן השערים והמידות ולהכות כל מעוות, וכל מעשיהם על-פי הדיינים".

עובדי-ההוראה – אף הם יכולים לשמש, באותה המידה, כשוטרים של בית-דין' הממונים לחנך את הילדים למצוות ולמנוע מהם מלעבור עבירות. בנוסף, יש מקום לראות בהם אפוטרופוס לשעות מוגדרות, לאותן השעות שהילדים נמצאים במסגרת שהם, המורים, מופקדים עליה.

ועל-כן, הרי גם אם קיימת מחלוקת אם מצנת החינוך מוטלת על בית-דין, אין כל מחלוקת בדבר מצנת החינוך שעל האפוטרופוס. ויצוין כי דברים אלה אמורים ביחס למצנת חינוך, שמהותה: חינוך לעשיית מצוות ולהימנעות מעבירות. מקורה של מצנת חינוך הוא בפסוק "חנוך לנער על-פי דרכו" (משלי כב, ו)⁴.

3. מחלוקת זו מובאת ב"בית יוסף" אורח חיים סי' שמג וברמ"א שם.

4. בעל 'משך חכמה' על הפסוק האמור באברהם אבינו: "כי ידעתיו למען אשר יצוה את-בניו ואת-ביתו אחריו" (בראשית יח, יט) מציין שזהו המקור לחינוך במצוות עשה, כי הפסוק שבדברי קבלה – "חנוך לנער על-פי דרכו" – מדבר בהימנעות מאיסורים, וכפי שהביאו רמב"ם (סוף הל' מאכלות אסורות). ועיין ב'העמק דבר' (דברים יא, א), שציין מקור אחר למצנת חינוך.

ז. המצווה ללמד תורה

קיימת מצווה אחרת: מצַנֵת תלמוד תורה. מצווה זו אינה מדין חינוך שהוא דרבנן, אלא היא מצווה מן התורה: "ולמדתם אתם את-בניכם" (דברים יא, יט), וכדברי רמב"ם (הל' תלמוד תורה פ"א ה"א): "...קטן – אביו חייב ללמדו תורה, שנאמר: ולמדתם אתם את-בניכם לדבר בס". ובהלכה ב' פוסק רמב"ם: "כשם שחייב אדם ללמד את בנו, כך הוא חייב ללמד את בן-בנו, שנאמר: והודעתם לבניך ולבני בניך. ולא בנו ובן-בנו בלבד, אלא מצוה על כל חכם וחכם מישראל ללמד את כל התלמידים אף-על-פי שאינן בניו, שנאמר: ושננתם לבניך... אם כן, למה נצטוו על בנו ועל בן-בנו? להקדים בנו לבן-בנו, ובן-בנו לבן חבירו"

משמעות דברי רמב"ם אלו היא כי חכם המלמד תורה לבן חברו אינו עושה זאת כתחליף לאב, אלא כמצווה המוטלת ישירות עליו. בעל 'כסף משנה' מסכם את ההבדל בין בנו לבין בן-חברו כך: "כוונת רבנו לתת שני הבדלים בין בנו לבן-חברו; אחד דבנו קודם; שני דבנו – חייב לשכור לו מלמד אם הוא אינו יכול, אבל בן-חברו – אינו חייב לשכור לו מלמד, ודווקא בטורח גופו נתחייב, אבל לא בהוצאת ממונו".

בעל 'קרית ספר' מגדיר את הדברים באורח שונה במקצת: "...חיוב לשכור מלמד לבנו הוא מ'ולמדתם אותם את בניכם' ומ'והודעתם לבניך ולבני בניך', והוא עשה וכפינן עליה כמה דכפינן לעשות סוכה או מצווה אחרת. אבל חיוב לימוד בן חברו הוא מפסוק 'ושננתם לבניך', ומשמע שיהיו מחודדים בתוך פיה, כשאדם שואל – אל תגמגם כן אלא אמור לו מיד, וזהו ללמד הוא עצמו לאחרים, לא לשכור לו מלמד". ונראה שרצונו לומר כי בעוד שבאשר לבנו ובן-בנו יש חיוב ישיר ללמדם תורה, הרי באשר לבן-חברו אין חיוב ישיר שכזה, אלא זהו חלק מלימודו העצמי של החכם, בבחינת 'יותר ממה שהעגל רוצה לינוק, הפרה רוצה להיניק'.

השקפה אחרת מצויה ב'אור שמח': "ולדעתי יתכן דפרשה ראשונה בלשון יחיד נאמרה, שהציבור חייבים לשכור מלמדים. שכשמדבר אל כלליות האומה – מדבר בלשון יחיד, משום שהקהל מחוייבים לזה מן התורה. ולכן הפליגו בעונש על עיר שאין בה תלמידי חכמים, שמחרימין וכו', ולא מתקנת יהושע בן גמלא

לבד". פירושם של דברים: התורה הטילה מצווה על הציבור לדאוג ללימודם של התלמידים, וזאת מלבד המצווה הפרטית שעל כל אחד ללמד את בניו.⁵

ואף מצאתי פירוש שלישי – בספרו של הגר"ש ישראל⁶ – המפרש שיש הבדל בין מצוות לימוד לבנים לבין מצוות לימוד לתלמידים: בלימוד לבנים המצווה היא שהבן ילמד, ואין נפקא מינה אם האב ילמדו בעצמו או ישכור לו מלמד; ואילו לימוד לתלמידים מ"ושננתם" – שיהיו דברי תורה משוננים בפיה⁷ הוא חובת הגוף המוטלת על החכם, ללמד בעצמו. ואולם הסבר זה קצת מוקשה, שכן אפשר לשאול מדוע תטיל התורה חובת גברא דווקא על לימוד לתלמידים, ואלו לימוד לבנים ייחשב לחובת חפצא בלבד.

רבי ברוך בער ליבוביץ, בספרו 'ברכת שמואל' (קידושין סי' כז), הסביר את הדברים על דרך 'חקירה ישיבתית'. לדבריו, ישנם שני סוגי חיובים:

1. חיוב תלמוד תורה, שהוא ללמוד וללמד, כאשר החיוב ללמד הוא חלק מן החיוב ללמוד, וחיוב זה כולל גם את בנו וגם את בן-חברו, אלא שבנו קודם לבן-חברו;

2. חיוב מיוחד – ללמד את הבן מצד מצוות האב על הבן, וחיוב זה מטיל על האב לשלם שכר עבור לימוד בנו. בעל 'ברכת שמואל' אינו מגדיר את פשרו של החיוב המיוחד של האב כלפי בנו, ואולם בעל 'חזון איש'⁸ נקט שחיוב זה הוא מדין לימוד אומנות, שהאב מחויב בו: "ואם נתחייב ללמדו אומנות משום דחיותא הוא, כל שכן תורה שמוצאה מוצא חיים".

חלק גדול מן הספרות ההלכתית בנושא זה עוסק בדברי הגמרא במסכת קידושין (ל ע"א): "לימדו מקרא, אינו מלמדו משנה", ובדברי רמ"ה⁸: "הני מילי דלא איפשר ליה, דדחיקא ליה שעתא, אבל אם אפשר ליה – חייב לאגמוריה משנה ותלמוד, הלכות ואגדות", כלומר – בהיקף הלימוד המצוה. בירורה של נקודה זו

5. ועיין בס' 'משנת רבי אהרן' לגר"א קוטלר, עמ' נה, שגם הוא עמד על הדברים האלה.

6. 'עמוד הימיני', עמ' תטו.

7. נשים, קידושין סי' קמח, דף ל ע"א.

8. הובאו בטור יורה דעה סי' רמה.

יחרוג מעניינינו⁹, אך מכל מקום כבר הכריע הרב בעל התניא בשו"ע הרב (הלכות תלמוד תורה פ"א), כי החיוב ללמד את הבן משתרע על כל התורה, לרבות תורה שבע"פ והלכה למעשה.

ח. חינוך לדרך ארץ

חידוש מעניין יש בפסקי הדין הרבניים (כרך ג עמ' 12) ביחס למצנת חינוך של הורים שאינם שומרי תורה ומצוות, ואלה הדברים שנפסקו שם: "ונראה שגם בכהאי גוונא יש תפקיד נכבד לאב בעיצוב דמותו של הבן, בהתנהגותו בדרך ארץ, שלא יהי ממבלי עולם ולא יגדל בין ריקים ופוחזים. כי חינוך כולל גם דרך ארץ, ואם לא זכינו שכל הבנים יתנהגו בדרך התורה בדברים שבין אדם למקום, אבל לכל הפחות בדברים שבין אדם לחברו זקוק הבן שאביו יחנכו לערכים של דרך ארץ להיות עוסק בישובו של עולם... ולכן הטילה התורה מצנת חינוך על האב, ולפעמים יש צורך גם בגערת האב".

לפי השקפה זו, יש מקום לראות גם את עובדי ההוראה העוסקים במקצועות של דרך ארץ, כלומר במקצועות שאינם מקצועות קודש אבל יש בהם משום חינוך לערכים של דרך ארץ ויישובו של עולם, כעוסקים בחינוך ומקיימים מצנת חינוך כהלכתה¹⁰.

ט. גיל החינוך

להשלמת הנושא, יש מקום לנגוע, ולו בקצרה, בשאלת גיל החינוך, דהיינו – מהו גילם של הצעירים שחובת חינוכם מוטלת על הורים ומורים.

בברייתא (סוכה מב ע"א) נאמר: "קטן היודע לנענע – חייב בלולב, להתעטף – חייב בציצית, לשמור תפילין – אביו לוקח לו תפילין, יודע לדבר – אביו לומדו תורה וקריאת שמע". התוספות במסכת ערכין (ב ע"ב ד"ה שהגיע לחינוך) כתבו:

9. המעוניין יעיין במקורות שצוינו בפירושו של ר"פ פערלא לספר המצוות לרס"ג, ח"א עמ' 234-252, ובספר 'מועדים וזמנים' לר"מ שטרנבוך, ח"ד סי' קלו.

10. נמנעתי מלעסוק בתקנתו של רבי יהושע בן גמלא (ב"ב כא ע"א) להושיב מלמדי תינוקות בכל עיר ועיר, ובקשר שבין תקנה זו לבין מצנת תלמוד תורה לתלמידים, נושא הנדון בהרחבה במקורות שונים אולם חורג ממסגרת מאמר זה.

"...אבל בשאר מצוות, כל אחד ואחד לפי דרכו", כלומר – אין לדמות את גיל החינוך לצום ביום-הכיפורים לגיל החינוך לשאר המצוות.

באשר לחינוך לתלמוד תורה מובא במסכת כתובות (נ ע"א): "בציר מבר שית לא תקבול", וכן פסק רמב"ם (הל' ת"ת פ"ב ה"ב): "ופחות מכן שש – אין מכניסין אותו". ב'כסף משנה' שם העיר מן האמור במסכת אבות (כט ע"ב): "בן חמש למקרא", וכתב: "דמשמע לרבנו דהיינו בן חמש שלימות, שנכנס בשנת שש"¹¹.

מצנת חינוך היא לכאורה עד הגיע הבן לגדלות, דהיינו עד גיל שלוש-עשרה, וכפי שנאמר במסכת נזיר (כט ע"ב): "...כדי לחנכו במצוות, וכיון דנפיק מרשותיה – תו לא מיחייב". כן כתב גם 'מגן אברהם' (רכה, ה) בקשר לברכת 'ברוך שפטרנו' שמברך האב בהגיע בנו למצוות: "דעד עכשיו נענש האב כשחטא הבן, בשביל שלא חנכו". אולם ה'משנה ברורה' (רכה, ז) העיר: "ודע, דאף-על-פי ששוב אין עליו ענין חינוך, מכל מקום יש על האב מצנת הוכחה כשרואה שאינו מתנהג כשורה, וכשאינו מוחה בידו – נענש עליו, דלא גרע משאר ישראל".

אולם הרשב"א בשו"ת (ח"ב סי' שכא) כתב שמצנת החינוך אמורה גם לאחר שהגדיל. רשב"א עוסק בתשובה זו בעניין מצנת פדיון הבן, וכותב: "שלא פקעה זכות האב לעולם, ואם בא לפדות – פודה, ואם הגדיל הבן – פודהו, שמצנת הבן על האב", ובסוף דבריו שם מציין: "ונראה שעל כל מצוות הבן על האב השנויות שם – למולו, לפדותו, להשיאו אשה, ללמדו תורה, ללמדו אומנות ולהשיטו בנהר – אמרו כן"¹².

והרב בעל התניא ב'שולחן ערוך הרב' (הל' תלמוד תורה א, ו) כתב: "...אך מכל מקום, כל שהבן אפשר לו לעסוק בתורה ואינו עוסק, ויש יכולת ביד האב לכופו – מוטל עליו מדברי קבלה לכופו לעסוק בתורה, וכן להדריכו בדרך מוסר ויראת שמים בכל דרכיו והנהגותיו בעוד ידו תקיפה על בנו, דהיינו (קדושין ל ע"א) עד שיהא בן כ"ד שנה, שנאמר: 'חנוך לנער על-פי דרכו' (רש"י שם), דרך שכל ימיו

11. בספר 'מועדים וזמנים' לר"מ שטרנבוך (ח"ד סי' קלו בהגהה) העיר באשר למנהג להכניס ל'חדר' גם ילדים למטה מגיל שש, שהטעם לאיסור שלמטה משש הוא משום שרמב"ם קבע (הל' ת"ת פ"ב ה"ב), שהמלמד "יושב ומלמדן כל היום כולו ומקצתן מן הלילה, כדי לחנכן ללמוד ביום ובלילה", וכיוון שלמטה מגיל שש אין לומדים ב'חדר' בלילה, וגם ביום מוקדש חלק מן הזמן למשחקים – לכן נהגו להכניס לתלמוד תורה בגיל שלוש או ארבע.

12. ועיין ב'מנחת חינוך' מצווה שצב.

יהא מתנהג בו – חנוך לו בנערותו, דהיינו מבן ט"ז שנה עד בן כ"ד שנה, שקודם ט"ז אין בו דעת לקבל תוכחת כל-כך... ויותר מבן כ"ד יש לחוש שמא יבעט".

הרי שלדבריו קיים גדר מיוחד למצוות חינוך, והוא בין הגילאים שש-עשרה ועשרים-וארבע, גיל שבו ניתן לעצב את דמותו של הצעיר לכל חייו. יצויין כי הרב בעל-התניא בהמשך שם הוסיף לחדש: "ואם בנו נבון ומשכיל יותר ויש לו אשה ובנים, מצווה על אביו לפרנסן אם אפשר לו, כדי שלא יהיו ריחיים בצווארו, ויעסוק בתורה, ואפילו אינו עשיר כל-כך, שיתחייב בפרנסתו מדין צדקה". להשקפה זו, שייכת מצוות "ושננתם לבניך" גם בבן נשוי ובעל משפחה.

כאן המקום להסמיק את ההלכה המיוחדת של מצוות "והגדת לבנך" שביל-הסדר, הלכה שנאמרה גם לגבי בן גדול וחכם, כלשונו של רמב"ם¹³.

י. מעמדם של ההורים בפסיקה האזרחית

מעמדם של ההורים ביחס לילדיהם, כמעט שאינו קיים בפסיקה האזרחית. ה'אמנה לזכויות הילד', שישראל חתומה עליה, מפרטת היטב את זכויותיהם של הילדים, וכמעט שאינה אומרת דבר ביחס לזכויות ההורים.

הרי מספר דוגמאות:

1. סעיף 13 לאמנה אומר: "לילד תהא הזכות לחופש ביטוי. זכות זו תכלול את החופש לבקש, לקבל ולמסור מידע ורעיונות מכל סוג שהוא, ללא התחשבות בגבולות, בעל פה, בכתב או בדפוס, בצורת אמנות או באמצעי אחר, לפי בחירת הילד. הפעלת זכות זו יכול שתהיה כפופה למגבלות מסוימות, ובלבד שהן יהיו כאלה הנקבעות בחוק".

במילים פשוטות, יכול הילד לגלוש כרצונו לכל אתר ואתר, כולל אתרים פרועי מוסר, כל עוד אין חוק מפורש האוסר עליו זאת. כל התערבות חיצונית ביחס לחופש המידע והעברת הרעיונות היא בניגוד לאמנה.

13. הל' חמץ ומצה ז, ב. יוער שכאשר משפחות מספר מסבות לסדר משותף ויושבות ליד שולחן אחד, כי גם אז ראוי שכל בן ישאל את אביו. ואם יושבים אצל הסב, ראוי שהנכד ישאל את אביו, והלה ישאל את הסב, כך שכל אחד יקיים "והגדת לבנך" בבניו שלו (עיין בס' 'סידור פסח כהלכתו' לרש"ז גרוסמן ח"ב פ"ז, שהביא הערה זו בשם הגרי"ש אלישיב).

2. סעיף 14 לאמנה אומר: "המדינות החברות יכבדו את זכות הילד לחופש מחשבה, מצפון ודת". הגדרת ילד בסעיף 1 לאמנה היא: "כל יציר אנוש מתחת לגיל 18". פירושם של דברים כי, לדוגמא, אם יאמר האב לילד בן 9: בוא לביהכ"נ להתפלל, יכול לומר לו הילד: אני דוגל בחופש דת, אינני רוצה להתפלל. התערבות או כפייה של האב ייחשבו לפגיעה בחופש הדת של הילד.

3. סעיף 16 לאמנה אומר: "ילד לא יהא נתון להתערבות שרירותית או בלתי-חוקית בפרטיות משפחתו, ביתו או תכתובתו". במילים פשוטות, אסור להורים לבדוק את מחברתו של הילד כדי לוודא שהכין שיעורים, למשל, ועליהם להסתפק בהצהרתו כי השיעורים מוכנים. בדיקת מחברת עלולה להיחשב כ"התערבות שרירותית או בלתי-חוקית".

יא. זכויות הורים בפסיקה הרבנית

ברור לכולנו שבחזית 'הורים וילדים', אין להותיר את ההורים חסרי יכולת להתמודד עם חינוך הילד. יש צורך באמנה שתעגן זכויות ההורים, במקביל לזכויות הילדים.

בנושא זה מצויות שתי השקפות בבתי הדין הרבניים. בעבר שררה השקפתו של הר"א גולדשמידט זצ"ל, חבר ביה"ד הגדול, שכתב (פד"ר א 8-157) כי אין כלל זכויות להורים, אלא חובות בלבד. על כן, אין לקשור את ביקורי האב אצל ילדיו עם חיוב המזונות. מאידך, בפס"ד של ביה"ד הגדול בתקופה מאוחרת יותר (פד"ר יג 17), כתב הרא"י ולדנברג שליט"א כי לאב זכות טבעית והלכתית לגדל את ילדיו מכוח הפסוק "למשפחותם לבית אבותם", ומכוח זכות זו הוא רשאי לדרוש שיגדלו אצלו ובמחיצתו ושיינה מכל הכרוך בזה. הסכימו לו חברי ביה"ד הגדול דאז, הראשל"צ הר"ע יוסף שליט"א והר"י קולין זצ"ל. מעניין, שני הכותבים הסתכמו על אותה תשובה, בשו"ת מהרשד"ם אבה"ע קכג. המעיין בתשובה יראה שאכן צדק הרב ולדנברג, ולפי ההלכה יש להורים זכויות, ולא רק חובות.

לסיכום, לא ניתן להטיל על הורים חובות בלי לתת להם זכויות. יש להורים זכות שילדיהם יגדלו אצלם ויעוצבו לפי רוחם. יש להם זכות לחנך לפי השקפתם, גם אם יש הסבורים שעדיף היה לגדל את הילדים בדרך שונה. לעולם אין להוציא ילדים מידי הוריהם הטבעיים המעוניינים ויכולים לגדלם, גם אם ייטב להם לגדול במשפחה אחרת בעלת יכולת כלכלית ואינטלקטואלית טובה בהרבה.